

אחרי מות

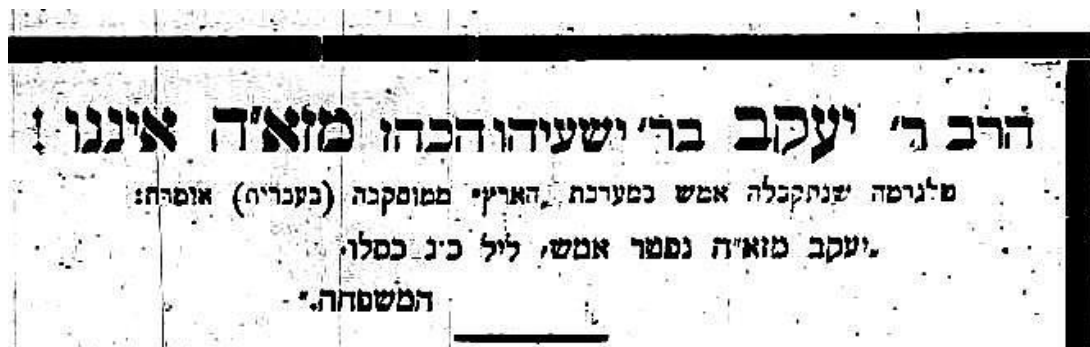

הרב מזא"ה – מסכת המוות. הפסל סרגיי מרקורוב.
באדיבות בית המכירות Winner'S

מסכת מוות היא יציקה המיוצרת לפי פניו של אדם לאחר מותו. מנהג זה ידוע מימי קדם אך מתחילת המאה ה-18 היה לסוגה אומנותית ופסלים גדולים עסקו לעתים בעשייתן. הפסל סרגיי מרקורוב עשה בין השאר את מסכות המוות של לב טולסטוי ושל ולדימיר לנין.

הספדו של משה גליקסון

"הארץ", כ"ד כסליו תרפ"ה, 21.12.1924

נגדע ארז. הלך לעולמו אחד הגדולים שבדור, אדם גדול ויהודי גדול, בעל מוח ובעל לב, שמעטים דוגמתו לא רק בדור יתום זה, אישיות עשירה ומזהירה, בעל כשרונות גאוניים וידיעות עמוקות ורחבות בכל חדרי תורה, תלמיד חכם במשמעותה היהודית היפה של מלה זו ועם זה איש מעשה ורב פעלים, שענינו ולבו היו נתונים כל הימים לעמו והיה שוקד על תקנתו ונלחם לכבודו בגאון עוז כאחד מגבורי יהודה הקדמונים. ר' יעקב ב' ישעיהו מוֹאֵה (מזרע אהרן הכהן), רבה המפואר של קהלת מוסקבה במשך עשרות שנים, שהלך בדרך כל הארץ בהיותו בן ששים וארבע, היה איש האשכולות, סופר עברי בעל סגנון מזהיר, ושנון, נואם מן הנואמים הגדולים, אשר דבריהם כאש בוערת ומטילה סערה מזקקת ומטהרת ללבבות, איש מדע חריף ובקי, המושל בכח זכרון מופלא ויחיד במינו בים הגדול של ספרות ישראל וספרות המדע העולמית, עסקן לאומי וצבורי מבני העליה המעטים, היודעים להטיל את כח אישיותם ונפשם הגדולה לתוך כף המאזנים של הדור, פרקליט ומליץ כביר-כח לעמו בימי הרעה והחושיך של רוסיה הצארית, אחד מנביאי חסידיה הנלהבים של תנועת התחיה הלאומית בישראל מימיה הראשונים של "חבת ציון" ואילך, רועה נאמן ורב השפעה לעדתו ודוגמא ומופת של "רב מטעם", היודע לישא את דגל ישראל ברמה ולהגן על כבוד עמו ותורתו בכשרון וברוח גבורה ומסירות נפש כנגד תקיפי עולם, למן הנסיך הגדול סרגיוס לבית רומאנוב, שליטה העריץ של מוסקבה, ועד שליטי הצ'יקה הבולשביסטית ומרשיעי הברית שלנו מן ה"ייבסקציה".

מפעלים יחידים מפרשת מלחמותיו ידועים ומפורסמים בקהל. כל יהודי רוסי יודע את התפקיד הגדול, שמלא המנוח בימי ענין בייליס, את מלחמתו הנהדרה והחרוצה במחשבת הזדון, שרקמו אותה שעה על עם ישראל כחות החושך השליטים, ממניסטר המשפטים שצ'גלוביטוב ועד אחרון המסיתים וגבורי הפרעות של המאה השחורה. הכל זוכרים, כיצד קדש אז המנוח את שם ישראל ברבים, כיצד התייצב בפני אויביו התקיפים, מזוין לא רק בידעותיו המרובות והעמוקות, אלא גם בכשרון פולמוסי גאוני, בכח טמפרמנט סוער ובווער בזעם תוכחה של נביא האמת והצדק. ואולם מפעלים ממין זה לא היו אלא החוליות הבולטות ביותר בשלשלת פעולותיו ומלחמותיו במשך עשרות שנים. במשך עשרות שנים ידע להתאבק עם שלטון הרשע של סרגיוס, להגן על כבודה וענייניה של קהלת ישראל במוסקבה, להגן על עצמו ועל תעודתו, ומעמדתו לא זו. הוא לא נכנע בפני הכח הגס ולא כפף מעולם את קומתו המוסרית הזקופה. מי שבא לידו לשמוע את דרשותיו של הרב מוֹאֵה בבית הכנסת הגדול במוסקבה בימי השלטון הצאריסטי יודע, כמה העזה וגבורה אזרחית-לאומית היו בדרשות ההן. מה שהעז הרב מוֹאֵה לאמור בפרהסיה במעמד אלפי איש, לא העיזו אחרים לאמור אפילו בחדרי חדרים. ולא רק על שלטון הרשע הניף את שוט זעמו ולעגו. הוא ידע לדבר משפטים גם עם העם, עם רוסיה האינטליגנטית והמתקדמת, על חטא שהם חוטאים לעם ישראל. הבקיאם בעניני היהדות הרוסית יודעים לספר דברים מרעישים על נאום שנשא בימי "האביב" הרוסי באחת הועידות שעל שם פירוגוב, על נאומו שנשא בשעת הלזית הנסיך אבגיינס טרובצקוי וכדומה.

הגורל העמיד את הרב מוֹאֵה, שהיה ביסודו ובשורש נשמתו טפוס של תלמיד חכם יושב אוהל, דוגמת גדולי התורה בדורות שעברו, – במערכות הראשונות של הנלחמים את מלחמת עמם וכבודו. אין פלא איפוא, אם סערת המלחמות שאינן פוסקות הוציאה אותו מעולמו הפנימי והביאתו לפזר את כוחותיו הנפשיים לכל רוח

ולשבב את נשמתו שבבים-שבבים. מזא"ה העסקן ואיש המלחמה הצבורית קפח את מזא"ה הסופר ואיש המדע. ואף על פי כן נתבצר לו מקום כבוד בספרות ישראל. משנתו של מזא"ה בספרות היתה קב ונקי. בימי נעוריו התפרסם מזא"ה כפובליציסטן מזהיר ורב כשרון. מערכת מאמריו "אלו הן האשמות", שבהן הגיד לעמו את פשעו, פשעי הגלות, הטילו בשעתם סערה ללבבות. בשנות חייו האחרונות, משנת 1918 ואילך, עסק בכתובת זכרונותיו. וכשבקרו ביאליק במוסקבה בשנת 1921 ראה בידו מספר זה כשבעים גליונות של דפוס מוכנים וערוכים בכל.

בימי השלטון הבולשביסטי טעם המנוח טעם סבל ויסורים, ולא רק של הכלל בלבד. גם עליו עברה הכוס. הסבלות והיסורים דכאו את נפשו והשפיעו לרעה על מצב בריאותו. לפני שנים אחדות הגיעתנו השמועה המעציבה, שמזא"ה נסתמא. מאז עזבוהו כוחותיו ומצב בריאותו הלך ורע מיום ליום. היו ימים, שהמצב נשתנה לכאורה לטובה. הודיעו, שאור עיניו שב אליו, שהוא עומד לצאת לחוץ לארץ, לעלות לא"י. ואולם כל אלה לא היו, כנראה, אלא מקסם כזב. בליל שבת זה גאלהו המות, הגואל האחרון, מיסוריו. ר' יעקב ב"ר ישעיהו מזא"ה איננו עוד בין החיים. אחרי מטתו יתאבלו לא רק מכיריו ומכבדיו המרובים, יתאבל לא רק הקורא העברי הותיק, יתאבלו לא רק חבריו הציוניים והלאומיים. אחרי מטתו תתאבל כל היהדות הרוסית כולה, יתאבל עם ישראל כולו. נשמתו תהא צרורה בצרור החיים הלאומיים של עם ישראל.

הספדו של שמואל טשרנוביץ

מן האחרונים: יעקב בן ישעיהו מזא"ה

בתקופת המלחמה ושנים שלאחריה עבר רוב "המזרח" של חיינו אל מערב החיים, אל השקיעה. והדלת של הפנתאון שלנו, של הספרות והעתונות, התחילה נפתחת בשקט ובצניעות, בלי רעש ובלי זעזועים, התרגלנו למות. ההולכים מן החיים נפטרים כמעט בלי לזכור, כבימי הדבר והמגפה. אין מספיקים לשוב מבית-החיים – ושוב נשמע משק כנפי המות, המות חדל להיות מאורע. הנה עוצמים את עיני האחד – והנה חברו מחכה לתורו, החרב אוכלת על ימין ועל שמאל. וכמו במתכוון בוחר לעצמו מלאך המות את הטובים שבחבורה.

ואולם מרגיש אני חובה בנפשי לרשום שרטוטים אחדים לתכונתו של יעקב בן ישעיהו מזא"ה ולא לפטור גם אותו בלי לזכור. מיתתו הפתיעה והדהימה אותי. אמרתי לו פעם בבטחה שהוא יספיד את כלנו. ראשית, משום שלא היה עוד ספדן כמותו שיצליח בכשרונו הגדול לתפוס את עיקר תכונתו של המת, לרכז את כל החיוב שבו ולתת הערכה נכונה לאישיותו; ושנית, משום שאיני יכול לצייר לעצמי את יעקב בן ישעיהו בין המתים הדוממים. בשתי עיניו הגדולות והלוהטות היה הרבה יותר מן החיים משאפשר לקבוע בדברים. לפטור אותו בלי לזכור – זאת אומרת להיות כפויי טובה לאדם שלא השאיר זכרונות רבים בספר ושפעולותיו היו הרבה יותר חשובות לדורו, משאפשר לצמצמן בתחומים של ספר כתוב ונדפס, העומד לזכרון בבית הספרים.

זוהי באמת טרגדיה של אדם, אותה הטרגדיה של השחקן בעל הכשרון הגדול המזעזע לבבות בעמידתו על הבמה, היוצר, אולי תקופה בחייו – ובמותו הכל נשכח, סופר, שליירותיו אין ערך רב ביותר, קונה לו חלק לעולם הבא. ואדם הכותב דפים שלמים בהיסטוריה של עם בחריצות, בכשרון, בפעולות ובמעשים – צולל כאבן במים אדירים, ובכל ישוב כשהיה. בספרי האינציקלופדיה ירשמו כותבי הביוגרפיות על מזא"ה: הוא נולד במוהליב. הצטיין בדרשתו בשעת המשפט של בייליס בקיבו, כתב מאמר ב"המליץ", היה אחד המיסדים של "בני-ציון" וחבר ל"תרבות" במוסקבה. אבל בזה לא ציינתם את הנפש הגדולה של מזא"ה ואת התקופה ואת הדור. הוא היה הרבה יותר מזה. הוא כתב ספר יותר חשוב משאפשר להדפיס בירושלים-ברלין. הוא כתב ספר חיים. הוא מלא את העולם השוקע תוכן עשיר, השתתף ביצירותיו, ספרי הזכרונות שלו נותנים רק מושג כהה, צל-הצללים מעולמו הנפשי העשיר, כי מה יודע האדם לספר על עצמו, אם איננו יכול לראות את עצמו בתוך המסגרת, שבה רואים אותו אחרים ואם הוא כל כך צנוע כמזא"ה?

מזא"ה סיים תקופה. הוא היה האחרון בין הרבנים מטעם הממשלה שהוסיף טעם לחוסר-הטעם זה וחייב את היצירה הזאת, שהיתה בעיקרה שלילית. כונתה של הממשלה בשעת היצירה של הטפוס הזה היתה: להשליט על היהודים אנשים שירחיקו בעל כרחם מהעולם העתיק, עולם האמונות והדעות הקדומות והתרבות העתיקה. רוסיה קצתה זו בצורת השכלה, עד כמה שקבלה את דמותה בתקופת הגרף אוברוב, כונתה היתה: להטמיע את היהודים בקרב עם הארץ. הרב היה צריך להיות שליחה של הממשלה, המסייע והעוזר לה. במלחמה החזקה של היהדות המסורתית בימים ההם בהשכלה היתה, משום כך, חוץ הקנאות, גם חוש הקיום, הרגשת סכנה של הרוסיפיקציה, סכנת הטמיעה התרבותית. הנצנים הראשונים של נטיות ההשכלה הראו, שליהודים ההם היה חוש בריא. נובחוביץ בעל "שוועת בת יהודה", משפחת פרץ מבית ר' יהושע צייטלין, הסופר קובנר, שעברו מהשכלה לשמד, היו יכולים להטיל אימה על יהודי הגיתו. גם ההשכלה הרוסית, כהשכלת תקופת מנדלסון בדור השני, ימי הנריטה, הרץ ופרידלנדר, היתה עלולה ליצור תנועת המרה, אלמלא באה תקופת השמונים – הפרעות – ונתנה מגמה אחרת לכל התנועה, ואלמלא היה קס האויב הפנימי מתוך החדר – רבנים מטעם כרבי יעקב בן ישעיהו, שהם הם שהכשילו את התנועה הזאת, חתרו תחתיה והרסו את מגדליה.

מזא"ה התרומם בין המשכילים כעמוד אש מתוך גלי העשן של חרבות העולם העתיק והצית שוב את האור הדועך. הוא היה אחד מאלה שעצר בעד המגפה. הגורל בחר בשבילו מקום במוסקבה העיר, שבה התרכזו יהודים בעלי "יחס": ניני החיילים של תקופת ניקולאי הראשון, אנשים בורים על פי רוב בעיני היהדות, מיוחסים שבין הסוחרים הגדולים בעלי "גילדה". אנשים בעלי אמונות חפשיות: רופאים, אינג'ינרים, עורכי-הדין וכו'. גם אלו קבלו השכלה רוסית, והיו מוטמעים לגמרי או למחצה בתוך התרבות העשירה שבלעה

אותם. היהודים התרבותיים במובן העברי, הגרים הגרורים יוצאי התחום, היו מתחבאים בפנתם בלי זכות ישיבה, חיו חיי כלבים במאורות, והשפעה ניכרת לא היתה להם על החיים. ומזא"ה היה מוכרח ליצור בסביבה זו, לחבר עצם לעצם, לברוא קהלה עברית, לשפוך עליה מרוחו ול"יהד" אנשים שעמדו על סף הטמיעה, והוא עשה זאת בכחו המיוחד, בכשרונו הברור, הגאוני, שלפניו אולי לא היה ואחריו לא יהיה כמותו ברוסיה והכשיר את הדור לקבלת פני שכינת היהדות. הוא למד אותם לא רק להבין את היהדות, כי אם גם להרגישה. אם אפשר לעורר רגש נרדם היה הוא המעורר. והוא יהיה מסוגל להיות המעורר, מפני שהיה בעצמו איש-הרגש, איש-ההתלהבות והאמונה, בעל רגש לאומי של כל מאת האחוים.

הוא לא היה חרד, אבל היה בעל אמונה יותר נלהבה אולי מאמונתו של חבר ל"אגודת ישראל". הוא האמין בגדולת היהדות, בתכנה הנפלא. נאום ההגנה ההסטורי שלו במשפט בייליס יותר משהיה מכוון כלפי פרנייטיס וכלפי השופטים היה מכוון כלפי היהודים, זה היה דין וחשבון נפשי של יהודי נלהב, שהיהדות היא לו דת קודש.

בימיו רבו במוסקבה הגרים והגיוורות מחסידי אומות העולם, שהיו באים לחדרו, שהיה מלא רזין וסודות של לבבות נשברים ורצוצים. היו בו במדת-מה תכונות של מיסיונר ליהדות, מיסיונר המאמין ומלהיב. הוא היה אב גם לבנים נדחים והיה שומע ומקשיב לודוים של אלו, שעזבו את היהדות מתוך אונס ורדיפות ומתוך חולשה, ואלה שלא יכלו לעמוד בפני הגלים החזקים – היו שבים ליהדות, מתחילה בספר, בחדרו של מזא"ה ואחרי כן גם בגלוי. כי מזא"ה ידע למחוץ אץ הלב, לפלח אותו, לזעזע את הרגשות ולהכות גלים בנפש, הוא הדליק גם ניצוצות אש בתוך לבבות של "גרים" והראה להם את המאור שביהדות.

והוא תפס בצדק את המקום המרכזי בתוך החיים היהודיים ברוסיה, גם בימים שפטרבורג היתה בירת המדינה. הרב אייזנשטדט החזיר במדה ידועה לבירה הראשונה את העטרה הפגומה של הרבנות הפטרבורגית בימי דרבקין, אבל במוסקבה היתה הבירה העיקרית, מפני שבה ישב מזא"ה. הוא היה לרב לא רק "מטעם" – חייו ופעולתו הסמיכוהו לרבנות האמתית במובנה הטוב ביותר שבתקופתה הקודמת.

הוא היה לצנינים בעיני הממשלה הצארית. באותם הימים של רגול וחתימה, כשבקשו וחפשו "קרמולה" ו"ריבולוציה" בכל מקום, לא נרתע מזא"ה לאחוריו ובדרשותיו בבית הכנסת היה הוא היחידי שהעז אפילו הצורר סרגיוס אלכסנדרוביץ לנגוע בו, כשם שלא פגעו בו סוף סוף גם פרחי הקומוניסטים היהודים בימי ממשלת הבולשביקים, אף על פי שלטשו את עיניהם עליו ואף על פי שלא חשש מזא"ה לקרוא בקול גדול ולהתמרמר ולמחות כנגד הרדיפה הפראית, שהכריזו על התרבות העברית והלשון העברית.

מובן, שלא חסרו למזא"ה אותם ענויי הנפש שיש לכל בני אדם מסוג זה, הנמצאים תמיד בין הפטיש והסדן. להיות באופן רשמי פקיד הממשלה ובאותה שעה להתנגד לפעולותיה ולהתחכם להלחם בה על יחסה המעליב ליהודים – זהו תפקיד נורא.

תפקיד משנה זה הובלט ביחוד מימי המלחמה. כל האומר, שהיהודים היו בוגדים במולדת הרוסית – אינו אלא משקר ומוציא דבה במזיד. היהודים היו חובבי מולדתם, אבל שונאי ממשלתה הרשעה. כמו ששנאוה גם המפלגות הרוסיות הטהורות, החל מהק"דאים וכלה בסוציאליסטים. גם הרבה מקרב הרוסים היו קרועי-נפש, ומלחמתם הפנימית היתה קשה. הם הבינו, שנצחונה של ממשלת ניקולאי יהיה נצחון החושך. תגבורת הריאקציה, אבל מצד אחר הרי היו רוסים, חובבי מולדתם, וממשלה היתה אמנם אסונם, אבל אסון האומה, ואין פלא, אם גם היהודים מטפוסו של מזא"ה הלכו בדרך זו: שאפו לחרוטה של רוסיה ולמפלתה של הממשלה העוינת ורודפת אותם, ופה באים צו לצו, פקודה אחרי פקודה לברך ולהלל ולשבח את ה"מושל היחיד" מציל המולדת. וברמזים גלויים דרשו מאת מזא"ה להתפלל לעטרת נצחונו של ניקולאי השני ולהרמת דגלו על שערי "צארגראד" (קושטא).

ראיתי את החרדה אשר חרד. הוא צייר לי פעם בשובו מפגישתו עם ניקולאי, בתמונה בהירה את מעמדו בשעת הפגישה. אני הייתי מוכרח להיות לרגע ניקולאי. עמדתו נשען על יד ארון הספרים הגדול והוא עמד ממולי ובקולו העז חזר על נאומו הפטריטי. אבל תוך כדי דבור הרגיע אותי בעיני המצחקות, כי יעלו עשבים בלחיו של ניקולאי ואת שערי צרגרד לא יראה. ואז שפך לפני את מרי נפשו על אשר הוא אנוס על-פי הדבור לפגוש את העריץ הזה והאדם הננס נעדר-הכשרון המושל בגאות רוסיה ומכוון את כל תנועותיה. התפקיד המוזר הזה הכביד עליו. הוא התפלל לשחרור מכבליו, לעבודה חפשית. בלתי קשורה, לטובת האומה. הוא

לא היה יכול לעשות שקר בנפשו ולהשתחוות לאלילים אשר רצה במפלתם. אבל מצד אחר הבין את הערך והחשיבות הגדולה של עמדתו הצבורית הזאת ושמר על מקומו ולא עזבהו עד הרגע האחרון.

כולנו נמלטנו מרוסיה בימי המהפכה. המדינה התרוקנה. שורות הלוחמים לקיומה של היהדות בארץ הגדולה והרחבה הזאת הלכו והתמעטו. יצאו רבנים, סופרים, עתונאים, עסקנים, מלאו את כל ארצות הגולה ונבלעו בין הרבים בארץ ישראל ולא נכר מקומם שם. חלם על ארץ ישראל גם מזא"ה, אבל הוא ידע כל הימים, כי זה יהיה אך חלום. הוא באר לי פעם, בימי הסבל הקשה שסבלנו במוסקבה, כי הוא חושב לבגידה לעזוב את קהלתו ולהפקירה ולהציל את נפשו. אם הם בגיהנום – אהיה עמהם. מה רשות יש לי לעזוב את אחי ולמצוא מקלט לנפשי בארץ משאת נפשי? " והוא אמנם יצר את הגיהנום לנפשו. שנותיו האחרונות היו שנות צרה, עוני, רעב, רדיפות. הקומוניסטים היהודים רבו אתו ומררו את חייו, אבל לא הכניעוהו. הוא קטן-הקומה, היה משכמו ומעלה גבוה מהם. הוא היה ענק הרוח, שגם הננסיים הבוגדים האלה, עוכרי עמם, לא יכלו לו. הוא נלחם והגין על קניני הרוח הלאומיים שלנו. נלחם כנגד הרדיפות הגסות על התרבות, על הלשון העברית, עד אשר הכריעוהו החיים ולקחו ממנו בראשונה את מאור עיניו ואחר כך – גם את נפשו.

ואולם נפש זו צרורה בצרור חייו. בהיסטוריה של היהדות הרוסית, רבת הסבל והענויים, יתפוס את מקומו הראוי האדם הנפלא, השמש הנאמן של היהדות הצרופה, היהודי בעל הלב, הנפש, הרגש והרוח, יעקב בן ישעיהו מזא"ה.